

*Dr Srđan Šarkić, redovni profesor
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

CAR I ZAKON U GOVORIMA TEMISTIJA

Sažetak: Autor u radu razmatra shvatanja Temistija, znamenitog govornika i filozofa iz IV veka i jednog od poslednjih velikih paganskih mislilaca. Posebna pažnja posvećena je Temistijevim razmišljanjima o odnosu cara i zakona. Slično drugim misliocima toga perioda i Temistija zaokuplja dilema da li je car vezan zakonima ili je on osoba iznad zakona, koja svojom blagošću i plemenitošću ispravlja strogost pisanih zakona.

Ključne reči: Temistije, Konstantin, Konstancije, Teodosije, „živi“ ili „oduhovljeni zakon“, zakonodavstvo.

Rimsko carstvo je od vladavine Oktavijana Avgusta (27. pne – 14. ne) do Dioklecijana (384-305) prošlo dugačku evoluciju, koja je trebalo da zameni Rimsku republiku i njene ustanove helenističkom, orijentalnom monarhijom. Taj proces, koji je u praksi značio sve više i više oduzimanje efektivne vlasti republikanskim magistraturama i Senatu, izazvao je u pravno-teorijskom pogledu izvesne dileme. Te nedoumice se vrte, uglavnom, oko jednog sa državno-pravnog gledišta ključnog pitanja: prirode carske vlasti ili odnosa vladara prema zakonu. U periodu od IV do VI veka (od početka Konstantinove pa do kraja Justinijanove vladavine), nailazimo na dva osnovna tumačenja carske vlasti. Prvo, rimski car (*princeps, dominus*) je vrhovni magistrat rimskog naroda, koji u svojoj nadležnosti sjedinjuje više magistratura Rimske republike i kao takav on je vezan ili podčinjen zakonima (*alligatum legibus*). Drugo tumačenje smatra cara božjim poslanikom na zemlji, osobom iznad zakona, šta više, sam car je nazivan „živim“ ili „oduhovljenim zakonom“ (u grčkim tekstovima νόμος έμψυχος, u latinskim *lex animata*), koji ublažava i ispravlja stro-

gost i greške pisanih zakona.¹ Ni prvo ni drugo tumačenje nije nastalo u četvrtom veku. Kao što imaju dugu istoriju, tako će se susretati i u kasnijim vekovima postojanja Vizantijskog (Istočnog rimskog) carstva. Naravno, stvari su u praksi verovatno izgledale sasvim drukčije, ali to bi bio predmet druge vrste istraživanja.

Među brojnim autorima četvrtog veka, čija pažnja je bila zaokupljena ovim dilemama, posebno mesto pripada filozofu i govorniku Temistiju, jednom od najistaknutijih i poslednjih intelektualaca-pagana u istoriji poznog Rimskog carstva.

Temistije je rođen oko 317. godine u provinciji Paflagoniji.² Filozofsko obrazovanje poneo je iz porodice, jer kako saznajemo iz njegovih *Govora*,³ i deda i otac su mu se bavili filozofijom. Car Konstancije II u svojim *Pismima Senatu* (22 d - 23 b) hvali Temistijevog oca Eugenija, kao istaknutog filozofa, koji se bavio tumačenjem Platona i Aristotela. Život samog Temistija postaje nam poznatiji od 337. godine, kada se on doseljava u Konstantinopolj (Carigrad), od koga je car Konstancije II nastojao da stvori politički i intelektualni centar Istočnog carstva. U početku svoje karijere Temistije se ogleda u filozofiji, te tako nastaje njegov spis *Parafraze Aristotela*. Oko 340. godine otpočinje karijeru profesora filozofije i za desetak godina rada stiče veliki ugled i upoznaje se i sa drugim znamenitim filozofom i govornikom toga doba, Libanijem. Glas o Temistijevom ugledu stiže i do cara Konstancija II,⁴

¹ Cf. A. Steinwenter, *Νόμος ἐμψυχος, zur Geschichte einer politischen Theorie, Anzeiger der Akademie der Wissenschaft in Wien, philos. histor. kl. LXXXIII, 1946, pp. 250-268.*

² Grčki **Παφλαγονία**, latinski *Paphlagonia*, antička oblast na severu Male Azije, uz obalu Crnog Mora, sa različitim granicama u raznim razdobljima. Krajem III veka, za vlade Dioklecijana, postaje samostalna provincija Rimskog carstva sa glavnim gradom Germanikopoljem (danas Gangra u Turskoj).

³ *Themistii Orationes*, ed. W. Dindorf, Leipzig 1832; ed. G. Downey – A. F. Norman I-III, Leipzig (Teubner) 1965-1971.

⁴ Da bi se čitalac lakše snašao, navešću redosled careva od Konstantina do Teodosija I, koji se pominju u tekstu. Nakon Konstantinove smrti 337. godine, Zapadom su zavladali najstariji i najmlađi Konstantinov sin, Konstantin II i Konstans. Srednji sin, Konstancije II, vladao je Istočnim delom Carstva. Konstantin II umire već 340. godine, a Konstans gine 350. u borbi protiv uzurpatora Magna Magnencija, tako da od tada Konstancije II vlada sam sve do svoje smrti 361. godine. Nakon toga slede dve kratke vladavine: Julijana (361-363) i Jovijana (363-364). Posle Jovijanove smrti vojska bira za careve braću Valentinijana (vlada na Zapadu) i Valensa (vlada na Istoku). Valentinijan umire 375. godine, a nasleđuje ga njegov sin Gracijan, zajedno sa svojim maloletnim bratom Valentinijanom II. Istočni car Valens gine 378. u bici kod Hadrijanopolja, te Gracijan 379. određuje oficira Teodosija da ga zameni. Nakon prerane Gracijanove smrti 383. godine Teodosije ostaje jedini car, ali pred kraj života, 395. godine, deli Carstvo svojim sinovima: mlađem Honoriju Zapad, a starijem Arkadiju Istok. U ime nesposobnog Honorija Zapadom upravlja

koji ga uvodi u politički život, koristeći njegov besednički talenat za propagiranje carske politike. Godine 350. izgovorio je panegirik caru, a 355. postao je senator.⁵ Definitivno se opredeljuje da živi u Carigradu, mada ga i iz drugih gradova pozivaju da drži katedre filosofije. Konstancije II ga šalje 357. godine u Rim, ne bi li pridobio izvestan broj senatora sa Zapada da se presele u Carigrad i postanu članovi novoosnovanog Senata. Temistije će se kasnije hvaliti da je uspeo da pridobije veliki broj senatora i da je povećao broj članova carigradskog Senata (Sinklita) od jedva tri stotine na dve hiljade. Za vlade Julijana (361-363) uspon u karijeri je zaustavljen,⁶ ali već pod Jovijanom (363-364), vraća se u politički život. Veliki ugled uživa pod Valensom (364-278) i nalazi se stalno u carevoj blizini, a 375 godine primio ga je uz velike počasti u Rimu i car Zapada Gracijan. Za period od 363. pa do 378. godine, Temistijevi govori su izvor od prvorazrednog značaja, jer osvetljavaju vrlo precizno važne događaje i probleme toga vremena: izbor Valentinijana i Valensa za careve 364. godine (govor VI); Prokopijevu uzurpaciju 366. godine (govor VII); sklapanje mira sa Gotima 369-370. godine (govor X); hadrijanopoljsku bitku (378) i izbor Teodosija I za cara 379. godine (govor XIV). Vrhunac Temistijeve karijere pada za vlade Teodosija I (379-395), kada je postao gradski prefekt (eparh) Carigrada i vaspitač Teodosijeovog starijeg sina Arkadija (384). Iz nedovoljno jasnih razloga odrekao se 385. godine svih funkcija. Izgleda da je po sredi bio nekakav politički neuspeh. Iz Libanijevih spisa može se pretpostaviti da je umro negde oko 388. godine.⁷

Temistije je svestan da je Rim postao orijentalna monarhija i zato u svojim govorima brani ideju o caru kao „živom“ ili „oduhovljenom zakonu“. Iz njegovog opusa izabrali smo nekoliko karakterističnih odlomaka.

Vandal Stilihon, dok su gospodari situacije na Istoku najpre Gal Rufin, a zatim evnuh Eutropije. Između dva dela države vlada otvoreno neprijateljstvo.

⁵ Kako saznajemo od samog Temistija (Them. *Orat.* 22 c), tim povodom car Konstancije je izgovorio sledeće reči: „Dao sam u vaše ime titulu *clarissimus*-a ovom jedinstvenom filozofu, izuzetnom građaninu vašeg grada, za koga bez laganja možemo reći građaninu sveta“ (Λαμπροτατον ἱμῖν δέδωκα τὸν μονογενῆ φιλοσοφον, πολίτην ἐξαιρέτων τῆς ἡμετέρας, ὃν τοῖ κοσμοῦ πολίτην εὐλογως ἄν τις προσείποι).

⁶ Što je dosta neobično, s obzirom na činjenicu da je Temistije bio paganin, a da je i car Julijan nastojao da vaspostavi mnogobožičke kultove.

⁷ O Temistijevom životu videti O. Seeck, *Die Briefe des Libanios zeitlich geordnet*, in Gebhardt – Harnack, *Texte und Untersuchungen, neue Folge XV*, Leipzig 1906; A. Stegeman, *Themistios*, in *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa, Fortgeführt von Wilhelm Kroll und Karl Mittelhaus*, Stuttgart 1894-1968, A 2, col. 1642-1680, i naročito G. Dagron, *L'empire romain d'Orient au IV siècle et les traditions politiques de l'hellenisme; le temoignage de Themistios, Travaux et Memoires* 3, Paris 1968, pp. 1-242, posebno poglavlje *La vie de Themistios*, pp. 5-13.

1. Govor I, O čovekoljublju ili Konstancije (Περὶ φιλανθρωπίας ἢ Κωνσταντίου).⁸ Panegirik upućen caru Konstanciju II, izgovoren najverovatnije u Ankiru (današnja Ankara u Turskoj) krajem leta ili u jesen 350. godine. Konstancije je bio upravo napustio Antiohiju da bi krenuo u susret uzurpatorima Vetranijonu i Magnenciju i kretao se u pravcu Carigrada. Temistije kreće caru u susret i sastaju se u Ankiru.⁹

U govoru Temistije izlaže ideju o „živom zakonu“, kroz kritiku pozitivnog zakonodavstva i magistrata koji su zaduženi da primenjuju zakone. Pisani zakoni su pre svega sredstvo prinude, neophodno ali loše primenjeno na složenost ljudske prirode i bez ikakvih moralnih vrednosti.

Oratio I, 14 b - 15 c:

Stari zakon (παλαίος νόμος), po mom mišljenju, nastoji da uplaši i zato uglavnom maše mačem, pušta krike, preti istom smrću za greške koje u većini slučajeva nisu iste. Jer zakon se ne bi mogao održati ako bi se upleo u tanane razlike među nepravilnostima (λεπτουργεῖν πρὸς τὰ ἀδικήματα). Raznovrsnost ljudskih stvari izmiče svim svrstavanjima i vodi bezizlanosti onoga ko želi da je sledi. Evo zašto se, mislim, smatralo boljim da se izrazi jedinstveno i sažeto mišljenje, koje bi vredelo za puno slučajeva i za sva vremena, da ne bi morali da strepimo od nepredviđenog... Zakon je takođe poput mrzovoljnog i obesnog (δύσκολος καὶ ἀυθάδης) čoveka, koji odgovara često istu stvar na različita pitanja koja mu postavljaju. I tako nastaje problem, jer je zakon obavezan da se izjasni slično u slučajevima koji nisu slični; u takvim okolnostima loš delilac pravde (κολαστής) je onaj koji je sposoban da se samo uhvati reči i da se pridržava slova, ne popuštajući nimalo (τῶν ρημάτων δραττοσθαι... λαμβάνεσθαι τῆς φωνῆς ἀπριξ); tako on osuđuje na smrt krivca koga bi sam zakon oslobodio, kad bi mogao da izrazi drugo mišljenje i počinu, usuđujem se da kažem, zakoniti prekršaj zakona (έννομόν τινα παρα νομίαν παρανομῶν). Car, koji voli ljude (ὁ φιλάθρωπος βασιλεύς), nasuprot, ne pridaje mnogo značaja pisanom zakonu naspram tačnosti; on dodaje zakonu sve što mu izmiče, jer je on sam, po mom osećanju zakon i iznad zakona. Uostalom, dodati znači za njega odstraniti zlo iz zakona. Kao što gospodar svojim milovanjem umiruje divljeg psa koji laje i ujeda, tako i car, prijatelj ljudi, ublažava često bes zakona; kada on [zakon], na primer, propisuje smrt, on [car] ga ubedi da kazni progonstvom; ako pak on [zakon] kažnjava izgnanstvom, on

⁸ Ed. Dindorf, pp. 1-20; ed. Downey, pp. 4-25.

⁹ Dagron, op. cit. p. 20.

[car] se zadovoljava oduzimanjem imovine (ήρκέσθη τῶν χρημάτων). Jer suština oplemenjene¹⁰ i milostive pravde prema nama sličnima je da ostane stalno s druge strane počinjene greške i da pravi razliku između zločina, prestupa i slučaja.¹¹

2. Govor V, Konzulat cara Jovijana (Υπατικός εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰοβιανόν).¹² Beseda je izgovorena u Ankiru 1. januara 364. godine povodom carevog preuzimanja konzulskog dostojanstva, koja je Jovijan formalno delio sa svojim, tek rođenim sinom Varonijanom. Sadržina govora je zahtev za verskom tolerancijom, ali se u govoru ponovo sreće ideja o caru kao živom zakonu.

Oratio V, 64 b – c:

Hoćeš li da saznaš doprinos Filozofije? Car je, kažu, oduhovljeni zakon (νόμος ἐμψυχός), božanski zakon koji je došao od gore, izraz večitog dobra u vremenu, odraz njegove prirode, providenje (πρόνοια) bliže zemlji, potpuno okrenut prema njemu, potpuno pretpostavljen svome uzoru, ukratko, pravi sin Zeusa (διογενῆ), othranjen od Zeusa (διοτροφῆ), kako kaže Homer i koji deli sa tim bogom sve njegove nadimke: gostoljubivi, milosrdni, prijateljski, plodonosni (ἐπικάρπιον), davalac dobrih stvari (ἑάων δοτήρα), nosilac pravde (δικαιοσύνης χορηγόν), dobavljač blagodeti (ῥαστώνης ταμίαν), gospodar sreće (πρῦτανιν εὐδαιμονίας). To su ponude filozofa caru, a ne onih koji se lažno tako nazivaju.

67 b – 70 c:

Uvod u tvoju brigu o ljudima bilo je zakonodavstvo u verskoj oblasti. Tako se vraćam na početnu tačku moga govora.¹³ U stvari, ti si očigledno jedini koji ne priznaje da car ima moć da izvršava prinudu nad svojim podanicima u svim stvarima i da ima stvari koje po prirodi izmiču sili i koje su iznad pretnji i zapovesti: oblast vrline, uopšte, je naročita vrsta pobožnosti; priznajmo da, da bi se posedovala zaista ta dobra, treba

¹⁰ Temistije upotrebljava pridev ἥμερος, koji znači pripitomljen, pitom, krotak nasuprot divljem. Možda bi se u ovom slučaju mogla upotrebiti i reč *civilizovan*, jer Temistije u govoru XXVII, 332 d, upotrebljava taj pridev da bi objasnio kako je jedan gradić u Pontu slabo razvijen (civilizovan).

¹¹ *Orat.* I, 15 c: Διακρίνειν ἀμαρτίαν καὶ ἀδικίαν καὶ ἀτύχημα. U daljem tekstu Temistije izlaže ukratko razliku između ta tri pojma, odnosno stupnja odgovornosti i pokazuje da u izvesnim okolnostima ubistvo može biti smatrano kao slučaj i blago kažnjeno.

¹² Ed. Dindorf, pp. 75-84; ed. Downey, pp. 91-105.

¹³ To jest na uspeh koji će imati Filozofija pred Jovijanom.

preduzeti lično pokretanje. Ti si u stvarnosti vrlo mudro shvatio da polet duha nije podčinjen prinudi i da se određuje od samog sebe, slobodnim izborom. Čak ni tebi nije moguće, care, da načiniš propisom (δίαγραμμα) nekoga plemenitim, ko to nije izabrao da bude prema svojoj savesti; s još više razloga, kako bi se moglo udahnuti nekome poštovanje i ljubav prema Bogu, strahom od ljudskih spisa, prolaznim prinudama i strašilima bez snage, koje vreme često donosi i još češće odnosi. Zatim,¹⁴ što je najsmješnije, možemo biti osuđeni da obožavamo purpur¹⁵ a ne Boga i da menjamo kult tako lako kao struja tok u Euripu.¹⁶ Nekad je postojao samo jedan Teramen,¹⁷ a danas imamo potpunu ambivalentnost lovačke čizme,¹⁸ koja može juče među Desetoricu, danas među Tridesetoricu; a isti su to koji se predstavljaju pred oltarima, žrtvenicima, statuama bogova i pred posvećenim stolovima.¹⁹ Sa tobom to nije slučaj božanski care; samodršču nad svim, ti si to i ti ćeš to ostati u svim stvarima do kraja, ali propiši da se oblast kulta odnosi na svakog, oponašajući u tome samog Boga, koji je načinio od raspolaganja pobožnošću zajedničku crtu ljudske prirode, ali je i odredio da način obožavanja zavisi od slobodnog opredeljenja svakog. Uvodeći prinudu, ukidamo slobodu koju je Bog darovao. Evo zašto su Keopsovi i Kambizovi zakoni jedva trajali onoliko dugo, koliko i oni koji su ih propisali,²⁰ dok će božji zakon, koji je takođe i tvoj, o-

¹⁴ To jest kada svetovno zakonodavstvo namerava da izvrši pritisak na verska osećanja.

¹⁵ To jest cara, jer je purpur carska oznaka.

¹⁶ Aluzija na redovnu izmenu toka struje u uskom kanalu koji razdvaja ostrvo Eubeju (ili Eviu, prema savremenom izgovoru) od kopna Beotije (u Grčkoj).

¹⁷ Teramen (oko 450. pne – 404. pne) je atinski državnik iz vremena Peloponeskog rata, pristalica umerene demokratije i učesnik u oligarhijskom prevratu od 411. godine. Kada je spartanski vojskovođa Lisandar uništio atinsku flotu u bici kod Egospotama (405) i počeo da u svim grčkim polisima zavodu oligarhijsku upravu *Desetorice*, na Teramenov predlog je u Atini, da bi se pridobila aristokratska Sparta, srušena demokratija i zavedena vladavina *Tridesetorice* (404 pne). Oligarsi su u Atini, na čelu sa Kritijom, počeli da sprovode teror, čemu se Teramen, iz straha od ustanka demosa, usprotivio, ali je optužen za izdaju i pogubljen. Cf. Xenoph. *Hell.* II,3. Na te političke događaje aludira Temistije u daljem tekstu svog govora.

¹⁸ Grčka reč κόθορπος označava visoku lovačku čizmu, ili obuću sa visokim petama (kotorna), koja se obuvala u tragedijama i koja se mogla podjednako navući i na levu i na desnu nogu. Stoga ista reč u prenosnom smislu označava prevrtljivog čoveka.

¹⁹ Odnosi se na one koji često menjaju veru. Treba imati na umu da je govor posvećen hrišćaninu Jovijanu, koji dolazi na presto nakon dvogodišnje neuspele Julijanove paganske restauracije

²⁰ Keops, odnosno Kufu (oko 2551-2528. pne) je egipatski faraon, čuveni graditelj piramida. Prema Herodotu (II, 124-129), bio je vrlo loš i pokvaren čovek. Njegovo zakonodavstvo je bilo omrznuo u Egiptu, te je odmah nakon njegove smrti ukinuto. Kambiz II (529-523. pne), sin Kirov, je persijski kralj, osvajač Egipta, čije je zakonodavstvo takođe

stati večno nepromenjen, on koji poverava svačijoj duši povlasticu da izabere svoj put prema pobožnosti. Nisu konfiskacije dobara (χρημάτων ἀφαιρέσεις), muke bičevanja²¹ i lomače, te koje su mogle da ga prekrše: telo se može izvežbati i po potrebi i usmrtiti, ali duša će izmaći, odnoseći sa sobom misao čiji zakon garantuje slobodu, pa makar činili i nasilje - prema govoru.

Ja sam ubeden, o care, da ako si ti sledio tako, korak po korak to božansko zakonodavstvo, to je zato što si spoznao da se razum nalazi u samoj prirodi čoveka; sve što se ispunjava u takmičarskom duhu, ostvaruje se sa više smelosti, a sve što se preduzima bez bilo kakve utakmice, čini se nehatno. Zevanje i lenjost, eto to nam donosi potpuno odsustvo suprotstavljanja. Smelost u nadmetanju podstiče u stvarnosti lako dušu za smelost truda. Takođe ne stavljaš prepreke zdravom rivalstvu u pobožnosti; isto tako ne otupljuj oštricu verske revnosti, koje su nadmetanje i utakmica među sobom. Svi trkači sa stadiona se ustremljuju prema istom sudiji, ali svi ne trče istu trku: polazna tačka je različita za jedne i za druge i pobeđeni nije potpuno lišen počasti; na isti način, ti razumeš da je jedinstven, veliki i stvarni sudija borbe, ali da put koji vodi ka njemu nije jedinstven, da je on nekom manje primenljiv, drugom neposredniji, jednom je šljunkovitiji, a drugom ujednačeniji, a svi ipak teže tom jedinstvenom kraju; neka nam nadmetanje i smelost dođu samo zbog toga što svi ne sledimo isti put. Ako ostavimo samo jedan put, a zatvorimo druge, uništavamo slobodno polje utakmice. Takva je od davnina priroda čoveka: "Svaki nekom bogu vekovitom žrtvu prinese."²² Uvek se dopadalo Bogu da se među ljudima proizvodi ovaj koncert različitih glasova...

Taj zakon ne smatram manje važnim od prijateljstva s Persijancima:²³ ono će nam uštedeti rat sa varvarima, zakon će nam dozvoliti da živimo među nama bez trzavica. Bili smo jedni drugima gori od Persijanaca; strašniji od njihovih upada behu sudski progoni, koje su izazvali jedan ili drugi kult u unutrašnjosti grada...²⁴

odmah posle njegove smrti ukinuto. Herodot ga prikazuje (III, 29-39), kao plahovitog i neuravnoteženog čoveka. Iako Herodot spominje zakonodavstvo Keopsa i Kambiza, istoričari su danas pouzdano utvrdili da pomenuti zakoni nikad nisu ni bili doneti.

²¹ Grčka reč σκολοψ znači kolac, palisada. Kako pretpostavlja Dagrón, op. cit. p. 169, n. 120, izgleda da su prestupnike batinali trnovitim kočevima.

²² Hom. *Il.* II, 400: "Ἄλλος δ' ἄλλω ἐπέζει θεῶν." Stih u tekstu je naveden prema prepevu Miloša Đurića, Homer, *Ilijada*, Beograd 1968, str. 69.

²³ Temistije aludira na mir koga je 363. godine, posle Julijanove smrti, zaključio sa Persijancima Jovijan, pod vrlo nepovoljnim uslovima za Rimljane, da bi omogućio povlačenje svoje armije.

²⁴ Ne misli se samo na Carigrad, već na celokupno Carstvo.

Niti je tvoja vojska, care, organizovana na isti način; ima u njoj pešaka, ima i konjanika, ima onih koji pripremaju oružje, ima onih koji nose pračke; neki su vezani uz tvoju ličnost, neki su joj samo blizu, neki su joj prilično udaljeni, ima onih koji se moraju smatrati srećnima da su poznati onima iz tvoje straže, drugima je čak i to nemoguće; svi se pak vezuju za tebe i za tvoju volju; i ne samo vojska, već svi drugi ljudi, isto tako tvoji podanici, koji su udaljeni od vojski: seljaci, govornici, kurijali (οἱ πολιτεύόμενοι), filosofi. Budi svestan da se toj raznolikosti tvorac svemira takođe raduje. Njegova je volja što su Sirijci izabrali jedan oblik religije, Egipćani opet drugi; njegova je volja da se Sirijci takođe razlikuju među sobom i da su od sada podeljeni u male grupe.²⁵ Nema u stvarnosti ni jednog čoveka koji pojmi stvari kao njegov susjed; jedan ih vidi na jedan način, drugi na drugačiji. Zašto onda siliti ono protiv čega se ne može ništa.

Svakako, svako mora da se divi božanskom caru zbog njegovog zakona, ali u prvom redu oni kojima dopušta slobodu i zbog kojih ide i do tumačenja božanskih zakona,²⁶ ne manje od Empedokla – ne govorim, Zevsa mi, o nekadašnjem Empedoklu.²⁷ U stvari, on odlično zna da svakoj ljudskoj vrlini odgovara jedan protiv način, sposoban da prevari; vraćanje uzima masku sjaja, obožavanje onu pobožnosti; takođe, ako se jednim obećava, drugima se čini nepravda; u isto vreme kad otvara hramove, zatvara radionice za vraćanje, u isto vreme kad odobrava zakonite žrtve, on odbija nekažnjivost onima koji se odaju magiji;²⁸ i ovi propisi su potpuno slični onim Platonovim, sina Aristonovog, čije ću vam tačne izraze navesti, ako nije suviše dugačko za ovu priliku...²⁹

3. Govor VIII, *Petogodišnjica* (Πενταετηρικός).³⁰ Govor slavi petogodišnjicu Valensove vladavine i izrečen je pred carem u vojnom logoru u Markijanopolju na Dunavu, 28. marta 368. godine. Ponovo se srećemo sa idejom o živom zakonu

²⁵ Aluzija na hrišćane, među kojima postoje podele i razdori, vrlo aktuelni u to vreme.

²⁶ Ovde se radi o zakonskim odredbama o paganima, kojima Jovijan nesumnjivo ograničava slobodu kretanja.

²⁷ Empedokle (oko 490 – oko 444. pne), grčki filosof iz Akraganta (danas Agrigento) na Siciliji. Novi Empedokle, na koga cilja Temistije, bi mogao biti Isus Hrist. Nije, međutim, jasno koje bi to bile dodirne tačke između Empedoklovog i Hristovog učenja, izuzev možda teorije o seobi duša, koju je zastupao i Empedokle.

²⁸ Jovijan razlikuje u svom zakonodavstvu zvanični paganski kult, koji je dozvoljen i različite vrste vraćanja i magije, koje su zabranjene.

²⁹ Teško je bliže odrediti na koje se mesto iz Platonovih dijaloga odnosi ova Temistijeva izjava.

³⁰ Ed. Dindorf, pp. 121-143; ed. Downey, pp. 153-181.

Oratio VIII, 118 c – 119 a:

Nijedan porez nije sam po sebi toliko težak da se ne bi mogao lako namiriti; sve je u „kad“, „kako“, „ne ovde već tamo“, „ne sutra, već odmah“; eto šta čini obavezu od male ogromnom, od lake mučnom, i kako dva obola vrede talenat.³¹ To nije moguće regulisati zakonom, jer priroda tih stvari nije takva da bi mogla strogo da se odredi. Potreban je, dakle, oduhovljeni zakon, koji se prilagođava svakoj okolnosti, i pravda bliža zemlji, koja neprekidno prilagođava stvarnost dobrobiti podanika.

4. Govor XI, Desetogodišnjica ili o carskim dostojanstvima (Δεκαετηρικός ή περί τών πρεπόντων τώ βασιλει).³² Govor je održan povodom desetogodišnjice Valensove vladavine (*decennalia*), 28. marta 373. u Carigradu ili Antiohiji. Ponovo se javlja ista ideja, o Carstvu koje nije magistratura.

Oratio XI, 154 a:

Ako je dužnost sudije, mislim, da u svakom pogledu sledi zakon, istinski car mora da zapoveda čak i zakonu i da ponekad umiri njegov bes, kao što pastir čini sa besnim psom...

5. Govor XIX, Teodosiju za čovekoljublje (Ἐπί τῇ φιλανθρωπία τοῦ Θεοδοσίου).³³ Ovaj govor održao je Temistije za vlade Teodosija I u carigradskom Senatu (Sinklitu) i u carevom prisustvu. Datum kada je beseda izrečena nije sasvim siguran. Verovatno se može datirati posle Gracijanovog ubistva (2. avgust 383), a pre Honorijevog rođenja (9. septembar 384) i smrti carice Flacile (385), dakle na početak 384. godine.³⁴ Temistije ponavlja istu ideju i pred carem Teodosijem.

Oratio XIX, 227 d - 228 a:

I sada ga vidimo [cara] kako izvlači ljude sa praga Hada u život, ljude koje je zakon tamo poslao, a koje gospodar zakona vraća odande, - znajući dobro da je vrlina sudije jedno, a cara drugo, jer jednom priliči

³¹ Obol je bio sitan novac u staroj Atini. Iznosio je šestinu drahme. Nasuprot, talenat se u Atini sastojao od 6000 drahmi.

³² Ed. Dindorf, pp. 169-282; ed. Downey, pp. 215-231.

³³ Ed. Dindorf, pp. 275-284; ed. Downey, pp. 327-339.

³⁴ O datiranju videti Dagron, op. cit. p. 24.

da sledi zakone, a drugom da ih ispravlja (ἐπανορθουν καὶ τοὺς νόμους), da pokaže njihovu surovost i njihovu čvrstinu, jer je on sam živi zakon, a ne smešten među nepromenljive i nedodirljive spise. Zbog toga je bez sumnje, Bog poslao carstvo sa neba na zemlju, da bi čovek raspolagao tužbom (καταφυγή) protiv nepromenljivog zakona, pred oduhovljenim i živim (τόν ἐμπνουν καὶ ζῶντα).

*Srđan Šarkić, Ph. D., Full Professor
Novi Sad, School of Law*

Emperor and Law in The Orations of Themistios

Abstract

The substitution of the Roman republic by Hellenistic oriental monarchy, the process extending through three centuries, found its legal-theoretical justification in the Hellenistic theory of a monarch as a live or spritualized law (νόμος ἐμψυχός, *lex animata*). This theory is in contrary to the Roman republican concept of emperor (*princeps, dominus*) as a mandatary of Roman people. This idea was especially expressed by Themistios, great pagan orator and philosopher from IV century, in his several orations.